

ПРИРОДА, БОГ ТА ХРЕСТОНОСЦІ – РЕАЛЬНА, СИМВОЛІЧНА ТА ПСИХОЛОГІЧНА ЗБРОЯ ПІД ЧАС ПЕРШОГО ХРЕСТОВОГО ПОХОДУ (НА ОСНОВІ АНОНІМНОЇ ПРАЦІ «ДІЯННЯ ФРАНКІВ»)

Андрій Кепша

докторант кафедри археології, етнології та культурології
ДВНЗ «Ужгородський національний університет», Ужгород
E-mail: andrii.kepsha@uzhnu.edu.ua
<https://orcid.org/0000-0002-1110-2059>

Проблематика історії хрестових походів вже не перший рік викликає хвилю нових досліджень в академічному світі. Протягом ХХ ст. були закладені основи подальших досліджень такими вченими як К. Сеттон та С. Рансіман. Без сумніву, наступні генерації розширили спектр досліджень хрестоносного руху. Дж. Райлі-Сміт, К. Гілленбранд, К. Таєрман, Дж. Філіпс, Д. Ніколь, М. Барбер та багато інших вчених деталізували окремі аспекти перебігу хрестових походів. Варто зазначити, що з кінця ХХ-го – початку ХХІ-го ст. все більше уваги почало приділятися ролі жінок в історії хрестоносного руху, нижчим соціальним верствам, баченню руху з точки зору мусульман, ролі природних, зокрема кліматичних, факторів тощо. Загально визнано в науковому світі, що саме Перший хрестовий похід був найуспішніший, який створив передумови перебування франків в Утремері. Але слід зазначити, що саме дослідження останніх кількох десятиліть пролили світло на одну з найважливіших причин успіхів Першого хрестового походу – політичної ситуації в регіоні серед мусульман. Подіям 1095 – 1099 рр. присвячено чимало праць дослідників, які продовжують розкривати нові аспекти перебігу тих далеких подій. «Діяння франків та інших єрусалимців» є одним з найважливіших серед всіх доступних нам джерел, які висвітлюють події Першого хрестового походу. Незважаючи на те, що питання авторства залишається дискусійним, достовірність джерела та довіра до нього перебувають на високому рівні. Ймовірний учасник походу (чи автор, що фіксував події з вуст учасника) деталізовано описує не тільки перебіг військово-політичних подій, але й фіксує природні знамення, чудесні видіння, появу святих й самого Ісуса в душі своєї епохи. Святи беруть активну участь в перебігу бойових дій, допомагають хрестоносцям знайти реліквії, надихають на здійснення подвигів. Природа, сни, візії, реліквії також постають перед нами як учасники походу, які впливали та могли змінити перебіг події хрестового походу. Що саме автор вважає доречним зафіксувати, якого значення надає цим явищам, як тлумачить їх? «Діяння франків» пропонує нам поглянути на природні та символічні явища з іншої точки зору й дає можливість краще зрозуміти людей тих далеких часів.

Ключові слова: хрестовий похід, франки, символізм, «Діяння франків».

Постановка проблеми. «Діяння франків та інших єрусалимців» («Gesta Francorum et aliorum Hierosolimitanorum»), далі – «Діяння франків») являє собою одне з найважливіших джерел, які дають детальний опис перебігу подій Першого хрестового походу (1096 – 1099). Без сумніву, ця подія змінила життя не тільки середньовічної Європи, але й Утремеру (від фр. Outremer, буквально «земля за морем») як будуть європейці називати території, де франки створюють так звані держави хрестоносців, що проіснують в трансформованому вигляді близько двохсот років. Вторгнення франків (терміном «франки» місцеве населення називало хрестоносців, не дивлячись на те, що значна частина учасників хрестоносного руху походила із земель, не пов'язаних з територією Французького королівства) змінило політичну, мовну, культурну, економічну, військову ситуацію в регіоні докорінно. Не дивлячись на те, що «паломництво в Святу землю» було чітко сплановано та готувалось завчасно як владою у Візантійській імперії, так і владою на Заході (Папство та впливові вельможі Західної Європи), перебіг подій часто набував абсолютно несподіваних рис, подій та наслідків. Одним з перших таких прикладів було фанатичне бажання взяти участь в звільненні Святої землі від язичників вже в 1095 році в Клермоні, де Папа

Урбан II зробив доленосну промову, залучаючи слухачів до участі в паломництві. Бажання людей взяти участь в поході було настільки нестримним, що проповідникам доводилось рвати на шматки свій одяг, аби зробити з нього хрести, які люди могли нашити собі на одяг й стати «хресто-носцями» не тільки духовно, але й буквально.

Варто зауважити, що шлях до Єрусалиму являв для учасників і символічний, і буквальный шлях покаяння, шлях Ісуса. Звісно, люди прагнули спокути й вбачали в такому пілігримстві (в Святу землю, де сам Ісус Христос здійснивав чудеса) шлях, сповнений чудес та символів, горя і страждання. Оскільки кількість людей (і соціальних станів, з яких вони походили) була значна, варто відзначити, що не кожен учасник міг реально уявити, що таке Свята земля, де вона, хто там проживає і т.д. Мало хто розумів ризики, на які він/вона погоджувались, беручи хрест. Знання про Палестину чи Візантійську імперію часто базувались на чутках та розповідях (пілігримів, купців тощо) або ж Святому Письмі, яке формувало уявлення середньовічного європейця про ті далекі землі та народи, які там проживають (одним з подібних прикладів є використання терміну «вавилонський» стосовно Фатімідського халіфа, який знаходився в Каїрі; значна частина термінології, що використову-

валась франками «перекочувала» зі Святого Письма).

Важливо відзначити, що для більшості хрестоносців природні умови тих далеких земель були мало знайомі. Пустелі, жаркий клімат, тваринний світ, відсутність води та їжі, чи знаки на небі перетворюють «озброєне пілігримство» в справжню «хресну дорогу» для хрестоносців, і для багатьох із них вона стане останньою в їхньому житті. Не буде перебільшенням зауважити, що *природа* періодами була для франків не меншим ворогом (чи покаранням Господа за гріхи, чи різновидом зброї проти них) ніж їхні вороги (тюрки, курди, араби, бедуїни тощо). Варто зазначити, що природа завжди виступала частиною стратегічних концепцій під час бойових дій. Фактор природи міг змінити перебіг бойових дій на ту чи іншу користь. І зиск завжди мала та сторона, яка краще була обізнана з кліматичними й природними умовами регіону. Оскільки хрестоносці відправились в далекі землі без належних знань про регіон, незнання таких природних чинників як посушливий клімат, гори, пустелі, масштаби земель й відстані створювали, як наслідок, такі проблеми як голод (навіть канібалізм), нестерпну спрагу, хвороби, втрату в'ючних тварин та бойових коней тощо. Без сумніву, вороги хрестового війська могли користуватись перевагами знання умов регіону. Як наслідок, природа перед хрестоносцями могла поставати в не менш ворожих фарбах ніж безпосередньо їхні супротивники-мусульмани. Таким чином, спробуємо простежити, чи звертає увагу автор на фактор природи, яким чином про неї згадує, та якого значення надає.

Тим не менш, людина тієї далекої епохи була спроможна вбачати діяння Господа й в багатьох природних (і не тільки) явищах. Чудесна поява реліквій чи організація процесій, сповнених божого натхнення нерідко ставали вагомою зброєю, яка могла змінити перебіг подій й призвести до поразки ворога. Західноєвропейське середньовічне суспільство надавало великого значення церковним реліквіям. Мощі святих, частини істинного хреста чи тернового вінця, та інші реліквії мали сильний вплив на християн. Наприклад, наявність частини істинного хреста, який хрестоносці не раз брали з собою на поле бою, надавала їм впевненості в своїй непереможності. Однак, як показують події 1187 року під Гаттіном, не завжди мали бажаний ефект і наслідок. Тим не менш, така *символічна* зброя мала велику вагу в руках хрестоносців перш за все для них самих. Тому ми спробуємо простежити й визначити, чи присутні в тексті згадки про реліквії, в якому контексті автор їх згадує та якого надає їм значення.

Не можемо оминати увагою і такі чинники як чутки, плітки, сни, візії тощо. Значення цих явищ теж варто враховувати, оскільки вони мали вплив на умов учасників руху. Яким був характер їхнього походження, звичайно, відіграло не меншу роль. Також важливо пам'ятати, як тлумачили ці явища тодішні учасники хрестоносного руху, якого значення їм надавали, чи використовували для своєї користі, чи маніпулювали тощо. Ми спробуємо простежити, чи наводить нам автор подібні приклади, як їх розкриває перед читачем/слухачем, чи тлумачить, і якого значення воно набуває в контексті подій. Звісно,

хрестоносці не розглядали дані явища як *психологічну* зброю (але могли усвідомлювати *психологічний ефект*), але ми спробуємо з'ясувати, чи надавали їм значення, якого саме значення, чи використовували у власних цілях, наприклад, для дискредитації ворога чи підвищення морального й релігійного духу «війська Хрестового».

Таким чином, *завданням* даної праці буде прослідкувати, *наскільки часто* автор (автори) «Діань франків» згадують вище зазначені фактори, *якого значення* їм надають, чи *подають своє власне бачення* і як *ці фактори впливають на перебіг* подій Першого хрестового походу, з точки зору даного твору.

Огляд джерел та літератури. «Діань франків» – анонімна праця; місце створення праці теж невідоме. Палеографічні дані дають можливість стверджувати, що воно має європейське походження, оскільки відрізняється від традицій написання хронік на Латинському Сході. Найбільш ймовірний час створення джерела – перша половина 12-го ст. Науковий світ має доступ лише до копій, які були створені вже в Європі, навіть якщо оригінал був створений на Близькому Сході. Без сумніву, найважливіші питання постають перед вченими, коли виникає питання про авторство праці, і чи був автор очевидцем подій, оскільки відповіді на дані питання створюють підґрунтя для довіри чи недовіри до джерела. Існує декілька версій авторства «Діань франків»: 1) автором праці є молодший син знатного вельможі з південної Італії, тобто норман за походженням, який готувався до прийняття духовного сану, але початок хрестового походу змінив його плани і він став хрестоносцем; зрештою, по завершенні походу, він записав все побачене ним під час «озброєного пілігримства»; 2) друга версія повністю розкритиковує попередню й фактично є протилежною до неї; ця версія стверджує, що праця є колективною, яка базується на ще давніших працях про похід і є узагальненою версією всіх попередніх праць, які не дійшли до нашого часу; відповідно, праця не була створена очевидцями, що ставить під більший сумнів надійність даного джерела; 3) наступна версія відкидає важливість питання про авторство твору, оскільки автор не був ані очевидцем подій, ані спостерігачем діянь очевидців; працю варто розглядати в контексті історіографічної традиції епохи, фактично, як натхненну Господом працю про події Першого хрестового походу; 4) наостанок, можливо, рукописна традиція дійсно передбачає чітке авторство, де так звані автором постає інституція [Deeds of the Franks and other Jerusalem-bound pilgrims, 2011, с.1–6].

Безперечно, питання походження джерела залишається відкритими й до нашого часу. Але варто відзначити, що найдавніший манускрипт «Діань» пропонує нам імена авторів праці. На кінці Ватиканського манускрипту (*Reginesislatini 641*) знизу фоліанту 45 знаходяться декілька рядків з чотирма іменами (*Petrus clericus de Mirabea. Wilelmus clericus de Vosailia. Gauterea de Funfreidelaicus. Johanes de Gelislaicus.*). Імена з'являються без пояснень, але належать до 12 ст. Отже, манускрипт найімовірніше є колективною працею скрипторіума. Варто відзначити, що мова джерела теж відкриває ряд питань, оскільки

вона сповнена великою кількістю так званих вульгаризмів. Наприклад, в тексті присутня значна кількість прикметників із тодішніх розмовних італійської, французької, провансальської мов тощо [Deeds of the Franks and other Jerusalem-bound pilgrims, 2011, с.6–7].

Gesta існує у вигляді семи манускриптів, які поділені на три групи. Перша включає в себе три манускрипти: перший є найдавніший (*Reginensis latini 572*), що датується першою половиною 12 ст.; другий (*Vatican MS Reginensis latini 641*), який датується пізнім 12 ст.; останній (*Madrid, Biblioteca Nacional E.e.103 (9783)*), що належить до початку 14 ст. Друга містить чотири манускрипти, які є версіями *Reginensis latini 572*, дві з яких мають англійське походження, датуються пізнім 12 ст. та 13 ст., зберігаються в Мадриді та Берліні відповідно. Третій та четвертий манускрипти є скороченими версіями й знаходяться в Кембриджі. Важливо, що вперше надрукований варіант «Діань» в 1611 році (*Gesta Dei per Francos*), базувався на двох манускриптах – *Reginensis latini 572* та другий, що належав англійському вченому історичному Вільяму Камдену (1551 – 1623). Наразі невідомо, яким манускриптом володів вчений, але це міг бути ще один третій варіант «Діань», що не дійшов до нашого часу.

Структура *Gesta*. Праця поділена на десять наративів, або книг. Такий поділ знаходимо в найдавнішому манускрипті. Книги описують події в хронологічному порядку: перша – від промови Папи Урбана II (1095) до битви під Вардаром, друга – до взяття Нікеї, третя – до битви біля міста Дорілеум, четверта описує марш до Антіохії, п'ята, шоста, сьома та восьма описує облогу Антіохії, дев'ята – контратаку турків під Антіохією, десята – взяття Антіохії, битву під Аскалоном та взяття Єрусалиму. Дане джерело має тісні зв'язки й з іншими хроніками Першого хрестового походу, зокрема працями Петра Тудебольда, Гвіберта Ножанського, Роберта Монаха, Бальдерика Бургулійського, Жиля Паризького тощо. Дані автори могли більшою чи меншою мірою черпати інформацію з «Діань», покладались на дане джерело, але джерелознавчий аналіз праці під призвою взаємозв'язків з творами інших хроністів Першого хрестового походу не є метою даного дослідження. Тим не менш, варто відзначити, що *Gesta* виступає як джерело, автор/автори якого дуже ймовірно був не просто свідком подій, але безпосереднім учасником (зокрема, про це можуть, наприклад, свідчити певні звороти в самому тексті), що підвищує довіру до даного тексту й автора загалом.

Звісно, друкована традиція «Діань» триває вже не перше століття, оскільки розпочалась ще у 17 ст. Бонгаросом, й продовжувалась в наступні 19 – 20 ст. В даній праці ми будемо спиратись на англійський переклад джерела [Deeds of the Franks and other Jerusalem-bound pilgrims, 2011], який є одним з найновіших в академічному світі, пропонує аналіз самого джерела та розгорнуті посилання й тлумачення в самому тексті.

Щодо *історіографії* даного питання, то Перший хрестовий похід, безперечно, був досліджений та висвітлений вченими протягом останніх ста років чимало разів. Але варто відзначити, що більшість

праць приділяють увагу загальному перебігу події так званого Першого хрестового походу. Безсумнівно, такі вчені як Кенет Сеттон [Kenneth Setton, A History of Crusades. Gen.ed. Kenneth Setton M.Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1955] та Стивен Рансіман [Runciman Steven, A history of the crusades. Cambridge: Cambridge University Press, 1951 – 1954] заклали надзвичайно сильну основу для подальших досліджень даної теми. Наступні генерації вчених, такі як Дж. Райлі-Сміт, К. Таерман, Т. Медден, Дж. Філіпс, М. Барбер, Я. Фолда розширили спектр досліджень тематики хрестоносного руху. Особливу увагу подіям 1095 – 1099 рр. приділяли такі вчені як Дж. Райлі-Сміт [2003], П. Франкопан [2012], Д. Ніколь [2001], К. Костік [2009], П. Шеведен [2008], і саме їхні праці стали основними працями, використаними нами. Щодо проблематики даного дослідження, ми будемо спиратись на праці таких авторів як Р. Фосье [2010], С. Труп [2018], К. МакЕвіт [2008], Дж. Рубенштейн [2019], Ю. Н. Гарарі [2007], С. Тібл [2018], оскільки тематика їхніх досліджень дає змогу краще висвітлити поставлені нами завдання. З допомогою праць попередників, та на основі генетичного і системного методу, ми спробуємо поглянути на символічні, психологічні, та природні елементи Першого хрестового походу, які наводить автор джерела, та з'ясувати, яку роль вони відігравали в тих подіях з точки зору самого автора.

Виклад основного матеріалу. Боемунд із Таранто був одним із найвизначніших, найрезультативніших та найвідоміших лідерів Першого хрестового походу. Цей норман був сином одного з найвідоміших норманів середньовічної Європи – Роберта Гвіскара й вже з юності брав участь в походах проти візантійських правителів. Через внутрішні сімейні перипетії (батько одружився вдруге, й син від другого шлюбу став спадкоємцем, не без зусиль другої жінки) Боемунд був позбавлений спадку й заклик Папи Урбана II був саме тим, що потребував норман-завойовник. Він мав давні ворожі відносини з візантійськими правителями, тому присяга Олексію I Комніну, давньому ворогу сицилійських норманів, виглядала малоімовірною й ненадійною. Тим не менш, залагодивши символічні нюанси присяги й васалітету між франками й Візантією, Боемунд відправився разом з іншими хрестоносцями на визволення Святої Землі й здобуття земель особисто для себе. Безперечно, значна кількість битв проти турків протягом 1097–1098 рр. була місцем страждань і слави хрестоносців, але саме Антіохія стала найважливішим містом в регіоні, захоплення якого уможливило успішне завершення хрестоносної епопеї. Але варто відзначити, що давнє місто Антіохія, місто апостола Петра, було одним із наймогутніших і найнадійніших в регіоні і вважалось практично неприступним. Населення поділялись на велику кількість ворожих один до одного сект, які воліли підпорядковуватись відносно лояльним (з точки зору віросповідання) тюркам-сельджукам, які не так давно взяли цілий регіон під свій контроль. Та все ж мова, культура та традиції значно розділяли населення від панівної верхівки [Nagari, 2007, с. 58–59].

Довгий й надзвичайно складний шлях до Антіохії

сильно змінив військо хрестоносців. Значна частина загинула, страждала від голоду, нестачі води, зброї чи бойових коней; місто виглядало неприступною фортецею. Звісно, здійснювались спроби виміняти одного полоненого знатного турка на вежу у фортеці, за оборону якої відповідала сім'я полоненого. Але Ягісіян (фактичний володар міста) вчасно виявив можливу зраду й не допустив такого розвитку подій [Naragi, 2007, с. 59]. Важливо, що очевидно Боємунд, який керував найбільш інтернаціональним військом [Naragi, 2007, с. 60], розумів всі можливі вигоди міжконфесійних й міжрелігійних маніпуляцій. Саме він знаходить шлях, яким вдасться захопити місто. Знайшовши можливого союзника всередині фортеці (Фіруз, ймовірно, вірменин за походженням, який прийняв іслам), норман здійснює відому **промову** перед союзниками-хрестоносцями, яку автор *Gesta* наводить в своїй праці: «*Отже, знайшовши спосіб, як увійти в місто, Боємунд зрадів, і зі спокійним розумом та обличчям виступив перед головними вельможами – Воїни, наймужніші серед мужів, ви всі бачите, наскільки сильно ми опинились в повній бідності і нещасті, і знатні люди, і простолюдини, і ми не знаємо, звідки нам чекати допомоги. Однак, якщо ви вважаєте це шляхетним і достойним, нехай один з нас стане лідером для всіх інших, і якщо цьому чоловіку вдасться захопити місто, своїми власними здібностями чи штурмом, чи іншим способом, погодимось всі разом віддати це місто такому чоловіку*» [Deeds of the Franks and other Jerusalem-bound pilgrims, 2011, с. 66]. Інші учасники походу йому відмовили, і Боємунд покинув зустріч із посмішкою на обличчі. Безперечно, автор наводить нам цю промову, аби продемонструвати, що норман завчасно підготував план, щоб взяти місто під свій контроль й легітимізувати цей вчинок (не варто забувати, що згідно із васальною присягою Олексію I Комніну, всі міста повинні переходити під контроль Візантійської імперії). Не дивлячись на відмову союзників, промова має важливе значення в контексті координованості й узгодженості дій, легітимізації вчинків, наявності/відсутності таємниць та змов між союзниками тощо. Фактично, промова носить попереджувальний характер й уможливило захоплення влади над містом Боємундом, всупереч васальній присязі й опозиції інших вельмож-хрестоносців.

Автор *Gesta* звертає нашу увагу на діалог між одним із ворогів хрестоносців Кербогою і його матір'ю, яка намагається застерегти сина від протистояння з франками. Матір Кербоги висловлює дуже погане **провіщення**: «*...Я молю тебе, сину, во ім'я всіх богів, і твого власного добра, не вступай в битву із франками, тому що ти непереможний воїн. Ніхто й ніколи ще не бачив як ти відступаєш з поля бою. Твоя могутність є загальновідома, і мужні воїни тремтять, коли чууть твоє ім'я. Ми всі вже знаємо, який могутній ти на війні, і наскільки ти мужній і мудрий у військовій справі. Жоден з людей, християн чи язичників, не здатний продемонструвати відвагу перед тобою, тільки втікають від тебе як тільки почують твоє ім'я, як тікають вівці від лютото лева. Через ці причини, мій любий сину, послухайся моєї поради і ніколи не допускай можливості, в себе в голові*

чи на раді, розпочинати війну проти християн...», і далі «...більше сотні років тому в нашій книзі (очевидно автор має на увазі Коран) та працях інших мудрих людей було відкрито, що християни нападуть на нас і повністю завоюють нас і будуть правити над язичниками і наші люди скрізь їм підкоряться. Але я не знаю, чи це відбудеться тепер чи в майбутньому. Дійсно, сповнена горем, я послідувала за тобою з Алеппо, прекрасне місто, де, завдяки уважному вивченню і спостереженню, я прочитала зірки на небі та уважно дослідила планети і дванадцять знаків, а також нескінченну кількість пророцтв (оракулів). І в усьому цьому я прочитала, що християни повністю нас завоюють, і я дуже хвилююсь за тебе, в моєму надзвичайному смутку, що я втрачу тебе...» [Deeds of the Franks and other Jerusalem-bound pilgrims, 2011, с. 74–76]. Вартим уваги є даний фрагмент тексту, який нам наводить автор «Діань». З його точки зору, перемога хрестоносців фактично була передбачена навіть серед мусульман, чи як автор їх називає, поган. Такі докази нібито з'являються і в Корані, і на основі астрономічних/астрологічних досліджень, в пророцтвах. Тому жінка наголошує на реальній загрозі, висловлює особисту засторогу й має передчуття поразки, тому відмовляє сина від війни з хрестоносцями. Без сумніву, для людини середньовіччя природні знамення, передчуття чи віщі сні були такими ж реальними, як і світ навколо них. Всі ці знамення були сповнені Божою волею і мали чимале значення. Фактично, в основі навернення Римській імперії до християнства лежить сновидіння [Гофф, 2007, с. 276]. Окрім того, варто пам'ятати, що для автора *Gesta*, так само як і для читачів/слухачів праці й для учасників хрестоносного руху, сновидіння (божественні, поганські), передчуття мали велике значення, оскільки були важливими елементами Святого Письма загалом (а, отже, християнства як такого й Божественного втручання) [Гофф, 2007, с. 244–268]. Беручи до уваги, що автор/автори праці дуже ймовірно належали до духовного сану, то такі символічні моменти набували особливого значення, оскільки саме монастирське середовище було, як згадує Жак ле Гофф «середовищем привілейованих сновидців» [Гофф, 2007, с. 285].

Чутки й тасмні послання мали теж особливе значення, особливо якщо їхнє походження було невідоме (що могло натякати на Божественне походження й натхнення). В липні 1097 року напередодні битви біля міста Дорілеум, перед франками з'явилось чимале військо мусульман («турки, араби, сарацини» як їх йменує автор), яке вкрило всі навколишні гори, поля та пагорби. Але «*...Тоді таємне послання поширилось між нами, в якому прославляли Бога і давали пораду, стверджуючи, 'Нехай здійсниться те, що повинно здійснитись, твердо стоятимемо у вірі Христовій і матимемо віру в Святий Хрест Господній, тому що сьогодні, якщо це угодно Господу, всі багатства будуть вам надані'*» [Deeds of the Franks and other Jerusalem-bound pilgrims, 2011, с. 42]. Таємні послання очевидно відігравали важливу роль для учасників подій. Якщо вони були зафіксовані учасником чи з вуст учасника, то їхнє психологічний ефект в критичні

моменти для франків міг змінити хід битви, стати натхненням в період зневіри чи фізичного виснаження, оскільки могло означати Божественне втручання й богоугодності їхніх вчинків. Подібний приклад зустрічаємо й далі в тексті, в ході подій наступних місяців липня-серпня 1097 року, де дезінформація використовується як засіб боротьби: «...Куди б вони (тюрки) не приходили, до замку чи міста, вони обманювали й дурили населення тих земель, говорячи 'Ми перемогли всіх християн, і жоден з них не наважиться виступити проти нас. Тому впусти нас всередину.' І коли вони заходили, вони розрабовували церкви, будинки й інші місця та забирали коней, віслуків, мулів, золото й срібло, та все, що могли взяти з собою...» [Deeds of the Franks and other Jerusalem-bound pilgrims, 2011, с. 46]. Складно з'ясувати, наскільки подібна тактика поширення дезінформації була поширеною й дієвою, але наявність подібної згадки дозволяє нам припустити можливість її використання. Поширення чуток, таємних послань і дезінформації залишалось невід'ємною частиною протистояння під час Першого хрестового походу.

Як було згадано вище, сновидіння, провіщення та візії були важливою складовою життя середньовічної людини, як в мирний час, так і на війні. Божественне втручання часто себе проявляло у **видіннях**, які з'являлись в учасників походу (представників духовенства, зокрема). Такий приклад з'являється в «Діяннях» в червні 1098 року: «...Одного разу наші лідери, сповнені смутку і болю, стояли у верхній частині міста (Антіохія), перед цитаделлю, коли до них прийшов священник і сказав: «Вельмишановні панове, якщо ваша милість, послухайте те, що я бачив у видінні. Одного разу вночі я ліг у церкві Св. Марії, матері Господа нашого Ісуса Христа, коли з'явився переді мною Спаситель світу разом з Його матір'ю і святим Петром, князем апостолів, і Він став переді мною і сказав: «Ти знаєш мене?» На що я відповів: «Ні». Коли я сказав це, то з'явився хрест над Його головою. І Господь знову запитав мене, кажучи: Чи знаєш ти мене?» І я сказав йому: «Я б тебе не впізнав, якби не хрест над Твоєю головою, який я бачу, схожий на хрест нашого Спасителя». І він сказав: «Я – це Він». Я відразу впав до Його ніг, покійно благаючи допомогти нам в наших муках, що нас охотили. Господь відповів: «Я вже дуже допоміг, і я допоможу вам знову. Я дозволив вам захопити Нікею, і привів вас сюди. Я розділяв з вами нещастя, якими ви страждали під час облоги Антіохії. Я дав вам слушну допомогу і привів вас цілими й здоровими до міста. Але ви піддалися збоченим пожадливістям з християнськими жінками і розбещеними язичниками жінками, від яких великий сморід піднімається до неба.' Тоді добра Діва і святий Петро впади до ніг Його, і вони благали Його, щоб Він допоміг Своєму народові в цій біді. І сказав святий Петро до Нього: 'Господи, здавна язичники тримали мій дім. Вони зробили багато жакливих речей. А тепер, Господи, вороги вигнані, і є радість серед ангелів на небесах.' І Господь сказав мені: «Отож, іди й перекажи Моїм людям, щоб вони повернулись до мене, і я повернуся до них. Через п'ять днів я надішлю їм велику допомогу. І нехай щодня яспівають усю сповідь 'Вони зібрані, разом із віршем'.

Вельмишановні панове, якщо ви не вірите, що це правда, дозвольте мені піднятися на цю вежу, і я кинусь вниз. Якщо я залишусь неушкодженим, то ви повірите, що це правда. А якщо я постраждаю і буду поранений, то відрубайте мені голову і киньте її у вогонь» [Deeds of the Franks and other Jerusalem-bound pilgrims, 2011, с. 77–78]. Подібний епізод зустрічаємо в *Gesta* під 28 червня 1098 року: «І тоді було видно нескінченну армію, що рухалась з гори, а їхні стяги були білі, оскільки не знали, чиї це були люди. Потім вони зрозуміли, що це була допомога від Христа; а лідерами воїнства були Святий Георгій, Святий Меркурій та Святий Димитрій. Це свідчення є правдивим, оскільки багато з нас бачили це особисто» [Deeds of the Franks and other Jerusalem-bound pilgrims, 2011, с. 86]. Вище наведені фрагменти «Діань» є свідченням того, наскільки втручання Господа в перебіг подій на полі бою було значною складовою хрестоносного руху. В першому прикладі видіння демонструє пряму участь Ісуса в подіях, в яких він допомагає і сприяє подальшим успіхам франків. В другому випадку на полі бою з'являється воїнство Христове, яке «всі особисто бачили». Поширення такої інформації серед знесиленого війська, яке часто перебувало не просто в розпачі, а відмовлялось від ідеї продовжувати похід (відомо багато випадків, коли навіть лідери ставали дезертирами, зокрема, Стефан Блуаський, який, зрештою, вдруге відправиться в похід, але вже востаннє; можна припустити, що серед простолуду, який був значно гірше забезпеченим, подібні випадки траплялись ще частіше), поширення подібної інформації могло кардинально змінити перебіг подій хрестового походу.

Зв'язок подій хрестоносного руху з подіями й героями Святого Письма були дуже тісними для франків. Гори, ріки, пустелі, міста були насичені подіями й чудесами, які там відбувались за життя Ісуса та його послідовників. Варто пам'ятати, що учасники хрестового походу (як і загалом пілігрими до і після 1096 – 1099 рр.) були зацікавлені в першу чергу в сакральних місцях, які були для них **символами**, що знаходились так далеко від їхньої рідної домівки. Міста й місця, де творили чудеса Ісус та його послідовники мали значення для пілігрима. Народи, що проживали там (сирійці, вірмени, араби, тюркети) не являли для пілігрима значного зацікавлення. Тобто відносини з ними формувались в силу необхідності та в ході самого хрестового походу. Самі ці народи не були в сфері інтересів пілігримів [MacEvitt, 2008, с. 49].

Наближення війська до Антіохії завдало франкам чимало труднощів та втрат. «Ми й інші, хто залишився позаду, вирушили й почали перетинати диявольську гору, яка була настільки висока та обривиста, що жоден з нас не наважувався обганяти іншого чоловіка на шляху, що лежав на краю гори. Коні падали стрімголов, а один передній кінь падаючи, потягнув за собою інших... воїни просто кидали свої обладунки й втікали кожен своєю дорогою» [Deeds of the Franks and other Jerusalem-bound pilgrims, 2011, с. 49]. «Диявольська гора» (ймовірно, йдеться про гори Таурусу) постає перед хрестоносцями не меншим

ворогом ніж тюрки, завдаючи пілігримам не менше страждань і втрат. Тому не дивно, що автор наділяє цю гору таким епітетом. Безумовно, використання такого літературного звороту демонструє нам, наскільки складним був шлях хрестоносців, наскільки природні об'єкти могли створювати не менші загрози й небезпеки ніж вороги-мусульмани. **Символізм** назви гори нашттовує на думку, що природні об'єкти, стаючи «диявольськими» (так само як і реальні вороги – тюрки/сарацини/погани, які були теж породженням диявола чи антихриста з точки зору західних пілігримів), перетворювались теж на реальних ворогів хрестоносців, завдаючи значних втрат їхньому війську.

Мабуть, найбільш символічного й важливого значення для пілігримів (та й християн західного обряду загалом) набували реліквії, пов'язані в першу чергу з життям Спасителя. Ще до початку хрестового походу візантійський імператор Олексій I та Папа Урбан успішно «розігрували карту» символізму як **церковних реліквій**, так і самого міста Єрусалиму, яке було центром всього всесвіту середньовічної люди західної Європи. Імператор активно давав Папі й іншим знатним вельможам реліквії, які налаштували населення на боротьбу на Святу Землю, фактично, здійснювалась пропаганда реліквіями, як влучно висловився П. Франкопан [2012, с. 136–137]. Подорожуючи територією Франції, Папа освячував вівтарі чималої кількості церков (наприклад, церква Св. Трійці у Вандомі, церкви абатств в Мармутьє і місті Муасак). Багатьом з них були подаровані шматки Хреста Господнього [Франкопан, 2012, с. 152]. Ця реліквія набула особливого статусу в християнському світі. Варто згадати, що хрестоносці, протягом існування держав франків в Утремері, не відправлялись на жодну серйозну битву чи виправу без цієї реліквії. Її втрата в 1187 році після поразки під Гаттіном завдало надзвичайно сильного психологічного удару по цілому західному християнському світу. Франки часто здійснювали спроби повернути цю священну реліквію і дипломатичним шляхом. Коли б і по якій би причині не велись переговори чи підписувався договір із Салах ад-Діном чи його наступниками, хрестоносцями підіймалось питання Хреста Господнього, з метою його повернення. Але наскільки нам відомо, жодна спроба не мала успіху [Narari, 2007, с. 33].

Подібного значення набула й інша реліквія, яка з'явилась в руках хрестоносців під час Першого хрестового походу й фактично змінила його перебіг в такий критичний момент облоги Антіохії. «В нашій армії був певний пілігрим, якого звали Петро, і до якого з'явився святий Апостол Андрій, перед тим як ми увійшли в місто; і він сказав йому: «Що ти робиш, о добрий чоловіче?» А Петро відповів йому: «А ти, хто ти є?» Апостол відповів йому: «Я Апостол Андрій. Знай, сину мій, що коли ви увійдете в це місто і якщо підете до церкви Святого Петра, то ви там знайдете спис нашого Спасителя Ісуса Христа, яким Його було поранено, коли Він був розіп'ятий на хресті». Після цих слів Апостол зник.

Отже, цей паломник побоювся розкрити пораду Апостола, і тому він не сказав нічого нашим паломникам. Йому здалося, що він бачив видіння. І

сказав він: «Господи, хто повірить?» Тієї години, святий Андрій взяв його і відніс до того місця, де було заховано спис в землі. І знову в той час, коли ми були в такій ситуації згаданій вище, святий Андрій повернувся і сказав йому: «Чому ти не взяв спис із землі, як я тобі сказав? Ти повинен знати, що той, хто несе цей спис у бій, ніколи не буде переможений ворогом». Тоді Петро одразу відкрив нам таємницю Апостола — але люди не повірили йому і відитовхнули його, кажучи: «Як можемо ми в таке повірити?» Вони всі були налякані, бо були самі близькі до смерті. Але він прийшов і поклявся, що це повна і цілковита правда, що святий Андрій з'явився йому двічі у видіннях і сказав йому: «Устань, іди та скажи народу Божому не боятися, а твердо вірити всім серцем в єдиного істинного Бога, і вони будуть тріумфувати скрізь. Через п'ять днів Господь надішле повідомлення, яке наповнить їх радістю та підбадьоренням. Тож якщо вони хочуть битися, як тільки вони вирушать усі разом на бій, усі їхні вороги будуть переможені, і ніхто не встоїть проти них». Тепер, коли вони почули, що всі їхні вороги будуть знищені, вони почали кріпнути духом і втішати один одного, кажучи: «Підійдемося і будьмо сміливими й відважними в усіх відношеннях, бо скоро Бог прийде нам на допомогу, і буде велика розрада для Його людей, на яких Він поглянув під час їхньої скорботи» [Deeds of the Franks and other Jerusalem-bound pilgrims, 2011, с. 78–79]. І далі: «Тепер ми всі, хто чули його промову, який передав нам послання Христа через вуста цього Апостола, ми поспіхом пішли до того місця в церкві святого Петра, яке він описав. Тринадцять чоловіків копали там з ранку до вечору поки той чоловік не знайшов Спис, який він вказував. І вони прийняли його з великою радістю і страхом, і радість пішла містом» [Deeds of the Franks and other Jerusalem-bound pilgrims, 2011, с. 83].

Історія появи Списа, яку наводить автор «Діань», супроводжується й цього разу втручанням Ісуса Христа, але за посередництва Апостола Андрія. Знову автор демонструє нам власне/колективне бачення цих подій, які були прямою волею Господа. Безсумнівно, правдивість перебігу віднайдення цієї реліквії була поставлена під сумнів чимало разів. Такі питання, «Чи був це той самий спис?», «Чому саме тоді і саме там був знайдений?», «Хто причетний до нібито віднайдення цієї реліквії і чому?» поставали перед дослідниками, аналізувались, спростовувались не один раз. Пошук відповідей не є метою даної праці. Ми обмежимось лише однією із найпопулярніших версій, яка влітає в перебіг цих подій черговий раз хитрого нормана Боемунда (який врешті і заволодів містом). Ймовірно, він був причетний до «появи видіння апостола Андрія, в звичайного чоловіка, й «чудесної появи» списа також. Який був зв'язок між чоловіком, в якого було видіння, й Боемунда стверджувати складно. Нам важливо відзначити, що втручання Господа й поява такої священної реліквії в руках хрестоносців не могла не змінити психологічного стану війська. Варто нагадати, що облога Антіохії була чи не найважчим періодом в 1096 – 1099 рр. Саме на цей час припадає найбільша кількість втрат, дезертирств, голоду і навіть випадки канібалізму. Втримати боєздатність такого

деморалізованого війська й закінчити «озброєне паломництво» могло тільки чудо, втручання Господа, що й сталось. Не варто забувати, що й структурно автор «Діань» найдетальніше описує події, що пов'язані з облогою саме Антіохії, присвячуючи їй чи не половину праці. Без сумніву, могло зіграти роль й доступність інформації «з поля бою», так би мовити. Але фактично, без взяття цієї фортеці подальший рух війська на Єрусалим був неможливий.

Символічне й ритуальне значення для подальших успіхів війська набувають **процесії й святкування**. Йдеться про підготовку до фінальної битви за Антіохію, яку автор наводить під 27 червня 1098 року: *«І тоді нарешті, після трьох днів святкування й ходіння процесією з однієї церкви в іншу, кожен зізнався в своїх гріхах, і раз звільнений, вірно прийняв у причасті Тіло і Кров Христа. А потім давали милостиню й відправляли меси.*

Згодом шість бойових ліній було сформовано з тих, хто був всередині міста....В четвертій лінії був єпископ Пьюї (папський легат, брав участь в поході із самого початку, вважався духовним й політичним лідером хрестоносців), який ніс із собою спис нашого Спасителя...» [Deeds of the Franks and other Jerusalem-bound pilgrims, 2011, с. 85]. Даний фрагмент демонструє нам процес підготовки хрестоносців до битви, а також використання нещодавно знайденої реліквії. Церковні процесії, причастя, відпущення гріхів, милостиня й меса очевидно мали символічне значення й психологічний ефект для учасників походу. Варто нагадати, що взяття Антіохії не полегшило становище франків. Будучи в місті, вони самі опинились в облозі новопрйбулого війська мусульман, будучи позбавленими всіх найнеобхідніших засобів до виживання. Але важливо, що виступивши з міста проти своїх ворогів на чолі з Кербогою, франки здійснюють такий несподіваний наступ, що врешті перемагають. Саме під час цієї битви їм «на допомогу приходить воїнство Христове, на чолі зі Св. Георгієм, Св. Меркурієм та Св. Димитрієм», про яких ми згадували вище.

Під час першого хрестового походу більшість його учасників вперше зіштовхнулася з представниками іншого культурного, релігійного й політичного світу – світу ісламу (але важливо пам'ятати, що представники мусульманського світу часто були, хоч і в незначній кількості, але все ж присутні в європейському середньовічному міському середовищі). Без сумніву, нові контакти й відкриття змусили європейця переосмислити багато звичних уявлень про світ. Але не тільки представники світу ісламу були для франків незвичними. **Природа** теж відкривала хрестоносцям абсолютно незвичні й часто казкові й неймовірні приклади різноманіття світу. Варто зазначити, що приблизно з 950 року й до 1250 року середньовічна кліматична аномалія повпливала на регіони світу різними способами: деякі з них стали теплішими й сухішими, інші – холоднішим й вологішими. Це призвело до підвищення врожайності й підвищення безпеки морських подорожей. Також почала зростати кількість населення, рівень й тривалість життя збільшились, поживавилось економічне й культурне життя загалом. Більшість міст Середземномор'я були

багатоетнічними й багатокультурними, незважаючи на релігійну приналежність того чи іншого правителя регіону [Throop, 2018, с. 31–32].

Природні фактори здійснювали великий вплив на формування суспільства та його світогляду. С. Тіббл ставить під сумнів той факт, що основою хрестоносного руху був релігійний фанатизм (з обох сторін), але міграції та кліматичні зміни мали чи не вагоміше значення. Чи були франки такими незвичними іноземними завойовниками, якщо тюрки-сельджуки так само відносно нещодавно (перша половина 11-го століття) вторгнулись на Близький Схід й стали панівною силою? Наскільки вірмени й африканські народи відігравали вагоме значення в розвитку Фатімідського Єгипту? Автор стверджує, що фактично всі військово-політичні події епохи стали наслідком міграційних процесів, які в свою чергу могли бути результатом кліматичних змін. Крім того, в 10-му – 11-му століттях в таких землях як Джазіра, Багдад, Месопотамія та Іран був голод великих масштабів. Якщо за період 4 – 10 століть в регіоні Нілу нам відомо про 11 зафіксованих випадків посухи, тобто дві кліматичні катастрофи кожне століття, то в період 950 – 1072 рр. кількість посух в дельті Нілу була в десять разів більша, тобто катастрофічна нестача врожаю кожні 4 – 5 років. Клімат змінювався і впливав на всіх сфери життя регіону [Tibble, 2018, с. 5–15]. Оскільки пустеля займала значну частину територій в Утремері, до модерних часів дуже мало битв відбувались конкретно в пустелі. Практично всі військові кампанії здійснювалися в регіонах долини та дельти Нілу, родючих землях Палестини, південному Іраці чи залюднених територіях Анатолії та Персії [Nicolle, 2001, с. 53].

Автор діань звертає нашу увагу на природні чинники, які відігравали життєву роль в ході Першого хрестового походу. Зокрема згадує перебіг продій липня-серпня 1097 року, коли хрестоносці рухались центральними землями Анатолії: *«...Отже, ми переслідували їх крізь пустелі та землі, які були безводними й непридатними для життя, з яких ми щойно вийшли й врятувались живими. Голод та спрага переслідували нас, і в нас не було жодних харчів окрім колючих рослин, які ми виривали й товкли в наших руках (ймовірно, йдеться про кактуси й алое, що ростуть в регіоні). Така була їжа, завдяки якій ми ледь виживали. Значна кількість наших коней там померла, і як наслідок багато наших вершників стали пішими воїнами. Через брак коней, наші воли стали нашими верховими тваринами, і через таку необхідність наші кози, вівці та собаки стали в'ючними тваринами». І далі: «Зрештою ми ввійшли в багаті землі, які були сповнені смачної їжі для тіла та інших хороших речей; і незабаром ми прибули в Іконіум. Жителі цих земель застерегли і переконали нас, аби ми взяли з собою костячі шкіри наповнені водою, оскільки цілий день шляху буде нестача води. Ми зробили, як вони нам порадили, поки не дійшли до ріки, де й влаштували табір на два дні»* [Deeds of the Franks and other Jerusalem-bound pilgrims, 2011, с. 46–47]. Як бачимо, не дивлячись на тривалу й масштабну підготовку основних військ, забезпечення хрестоносців імператором, голод і спрага стали чи не найбільшими

ворогами хрестоносців з перших днів протистояння з тюрками в Малій Азії.

Ще масштабнішим був голод серед хрестоносців під час облоги Антіохії. «Ці нечестивці і вороги Господа тримали нас так міцно в облозі всередині міста Антіохії, що багато людей померли від голоду, буханець хліба коштував один безант, і не було навіть сенсу говорити про вино. Люди їли й продавали м'ясо коней та ослів; курка коштувала п'ятнадцять су, яйця – два су, а волосський горіх коштував один деньє. Все було настільки дорогим. Вони варили і їли листя інжиру, винограду, та будяків, й інших дерев, таким страшним був голод. Ще інші варили і їли висушені шкури коней, верблюдів, корів і навіть буйволів. Цей великий дискомфорт і ці великі труднощі, яких ми зазнали во ім'я Христа і щоб зберегти вільною дорогу до Гробу Господнього. Такі були страждання, такий був голод і терор, які ми витримали протягом двадцяти шестиднів» [Deeds of the Franks and other Jerusalem-bound pilgrims, 2011, с. 46–47]. Як бачимо, голод був невід'ємним супутником хрестоносців і був чи не більшою небезпекою аніж тюрки, араби чи бедуїни.

Природа вносила свої власні корективи на перебіг подій Першого хрестового походу. Середньовічна людина могла трактувати природні явища через призму своїх власних уявлень про світ. Увесь навколишній світ був вмістилищем Божої волі й символів, які могли зрозуміти лише християни (з точки зору самих християн). Соціальні чи природні, військові чи політичні явища – все вміщало в себе символи, знаки та волю Господа. 13–14 червня 1098 року очам хрестоносців відкрилось передвістя в нічному небі. «...Справді, тієї ночі вогонь з'явився в небі, рухаючись із заходу, і він просунувся й впав на військо тюрків, на превелике здивування наше й тюрків» [Deeds of the Franks and other Jerusalem-bound pilgrims, 2011, с. 80]. Подібні природні явища могли мати непередбачені наслідки, наприклад, викликати політичні й соціальні потрясіння, оскільки не мали наукового пояснення, а лише сакральне чи символічне. Люди середньовіччя сприймали природні катаклізми (чи просто нетипові явища) через призму Святого Письма. Наприклад, саранча була передвісником великого лиха, і часто вороги Христа (мусульмани /язичники) порівнювались із нею. Землетруси, які траплялись в регіоні протягом 12-го століття нагадували християнам про знищення Господом Содому й Гоморри. Такі явища могли тлумачитись, наприклад, як покарання за співпрацю християн з представниками мусульманського світу (що насправді було дуже частим явищем протяг історії існування держав хрестоносців) [Rubenstein, 2019, с. 92–93].

Загалом, явище яке нам згадує автор «Діянь» дійсно мало місце (низько широтне саяво), окрім якого також були землетрус в Едессі (30 грудня 1098), проливний дощ, зниження температури тощо. Всі ці явища мали як практичні, так і символічні значення й наслідки.

Висновки. «Діяння франків» подає нам деталізований опис перебігу подій Першого хрестового походу, але не тільки в контексті традиційного розуміння протистояння християн і мусульман. Автор/автори відкривають нам новий світ, часто жорстокий й непередбачуваний, але сповнений чудес і Божого втручання. Як ми мали змогу переконатись, франкам часто доводилось зіштовхуватись з ворогами, які не мали людського обличчя, чи використовувались зброю, яка могла бути символічною або ж навіть божественною.

В творі шість разів автор/автори наголошує на таких явищах як чутки, дезінформація, сни, провіщення, видіння тощо, які мали психологічний ефект. Чотири рази перед нами постають зі слів автора явища символічного характеру – спис Лонгіна, священні процесії, диявольські місцевості тощо. Таку ж кількість разів автор розгорнуто описує, як сильно природні явища впливали на військо хрестоносців й перебіг всього походу.

Чутки, таємні послання, дезінформація, провіщення, видіння й промови постають перед нами як елемент ведення боротьби проти «ворогів Господа». Вони впливають на психологічний стан війська, надихають хрестоносців до здійснення подвигів й перемог на полі бою. З вище згаданих слів ми маємо змогу переконатись, що така зброя мала сильний **психологічний** ефект. *Gesta* наводить нам чималу кількість випадків, де втручання святих чи навіть Ісуса, причастя, покаювання, церковні процесії, чи священний спис змінюють перебіг подій, з точки зору автора/авторів. **Символічна зброя** веде вперед воїнство хрестове, а святі стоять пліч-о-пліч з лицарями на полі бою. Однак, тяжкість озброєного пілігримства в Святу Землю передбачала не тільки прямі сутички з ворогом. Для автора/авторів хроніки навіть **природа** могла перетворитись на зброю, або на ворога хрестоносців чи проти їхніх ворогів. Незвичний клімат, пустелі, спрага, голод, небесні знамення мають таку саму реальну силу для учасників походу як меч чи спис.

Таким чином, «Діяння франків» як джерело дає нам змогу поглянути на перебіг подій з природної та надприродної точок зору. Крім традиційного розуміння протистояння християн і мусульман в 1096–1099 рр., перед нами формується багатогранна картина застосування символічної зброї, яка мала психологічний ефект, та навіть природа постає як один із учасників подій Першого хрестового походу.

Список використаних джерел

- A History of Crusades, 1955. Gen. ed. Kenneth Setton M. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, Vol.1, 648 p.
 Barber, M., 2012. *The crusader states*, New Haven and London: Yale University Press, 503 p.
 Barbezat, M., 2018. *Burning bodies. Communities, eschatology, and the punishment of heresy in the Middle Ages*, Ithaca and London: Cornell University Press, 271 p.
 Bradbury, J., 2014. *The routledge companion to Medieval warfare*, London: Routledge, 413 p.
 Chazan, R., 2000. *God, humanity, and history. The Hebrew First Crusade narratives*, Berkley, Los Angeles, London: University of California Press, 270 p.
 Chazan, R., 1996. *In the year 1096. The First crusade and the Jews*, Philadelphia: The Jewish Publication Society, 186 p.
 Chevedden, P. E., (April 2008) *The Islamic View and The Christian View of the Crusades: A new Synthesis*, History 93, no. 310:

181–200 pp.

- Cobb, P. M., 2014. *The Race for Paradise: An Islamic History of the Crusades*, Oxford: Oxford University Press, 368 p.
- Costa, S., 2017. *Natural disaster and the Crusades: framing earthquakes in historical narratives, 1095 – 1170*, Waterloo: Ontario, 174 p.
- Fossier, R., 2010. *The Axe and the Oath: ordinary life in the Middle Ages*, Princeton: Princeton University Press, 384 p.
- France, J., 1999. *Western warfare in the age of the Crusades, 1000 – 1300*, London: UCL Press, 327 p.
- Harari, Y., *Special operations in the age of chivalry, 1100 – 1550*, Woodbridge: The Boydell Press, 2007, 224 p.
- Jensen, K., 2017. *Crying Crusaders. 98 – 108 pp. Tears, sighs and laughter. Expressions of emotions in the Middle Ages*, Stockholm: KVHAA Konferenser, 330 p.
- Jotischky, A., 2017. *Crusading and the Crusader states*, London and New York: Routledge, 307 p.
- Kostic, C., 2008. *The social structure of the First crusade*, Leiden/Boston: Brill, 324 p.
- Kostic, C., 2009. *The Siege of Jerusalem. Crusade and conquest in 1099*, London/New York: Continuum, 211 p.
- MacEvitt, Ch., 2008. *The Crusades and the Christian world of the East. Rough tolerance*, Philadelphia: PENN, 272 p.
- Madden, T., 2014. *The concise history of the Crusades*. 3rd Edition. Lonham: Rowman and Littlefield, 244 p.
- Medieval warfare. A history.*, 1999. Ed. by Maurice Keen. Oxford: Oxford University Press, 340 p.
- Nicolle, D., 2001. *Essential histories. The Crusades*, London: Osprey, 96 p.
- Phillips, J., 2002. *The Crusades, 1095-1197*, London: Pearson Education, 226 p.
- Riley-Smith, J., 2008. *The Crusades, Christianity and Islam*, New York: Columbia University Press, 126 p.
- Riley-Smith, J., 2003. *The First Crusade and the idea of crusading*, London/New York: Continuum, 227 p.
- Riley-Smith, J., 2009. *What were the Crusades?* 4th Ed., San Francisco: Palgrave Macmillan, 117 p.
- Rubenstein, J., 2019. *Nebuchadnezzar's dream: the Crusades, apocalyptic prophecy, and the end of history*, New York: Oxford University Press, 280 p.
- Runciman, S., 1951. *A history of the crusades*. Cambridge: Cambridge University Press, Vol.1 (of 3), 388 p.
- Saladin and the Saracens. Men-at-arms series*, 1986. Text by David Nicolle. Colour plates by Angus McBride. Editor: Martin Windrow. London: Osprey Military, 49 p.
- Schmitt, J.-C., 2017. *Demons and the emotions*. 44 – 63 pp. Tears, sighs and laughter. Expressions of emotions in the Middle Ages. Stockholm: KVHAA Konferenser, 330 p.
- The Crusader world*. Ed. by Adrian Boas, 2016. London and New York: Routledge, 726 p.
- The Deeds of the Franks and other Jerusalem-bound pilgrims*, 2011. Plymouth: Rowman and Littlefield Publishers, 154 p.
- Throop, S. A., 2018. *The Crusades. An Epitome*, Leeds: Kismet Press, 196 p.
- Tibble, S., 2018. *The Crusader Armies 1099-1187*, New Haven and London: Yale University Press, 402 p.
- Tyerman, Ch., 2004. *Fighting for Christendom. Holy War and the Crusades*, Oxford: Oxford University Press, 247 p.
- Tyerman, Ch., 2006. *God's war: a new history of the Crusades*, New York: Penguin Books, 1023 p.
- Tyerman, Ch., 2015. *How to plan a Crusade. Reason and religious war in the High Middle Ages*, London: Penguin Random House, 373 p.
- Гофф, Ж. Л., 2007. *Середньовічна уява*, Львів: Літопис, с. 350.
- История крестовых походов*. Под ред. Дж. Райли-Смита? Москва, Крон-Пресс, 1998, 495 с.
- Кин, М., 2000. *Рыцарство*. Пер. с англ. И. А. Тогоевой, Москва: Научный мир, 520 с.
- Контамин, Ф., 2001. *Война в средние века*, СПб: Ювента, 416 с.
- Райт, Дж., 1988. *Географические представления в эпоху крестовых походов*, Москва: Наука, 478 с.
- Франкопан, П., 2020. *Первый крестовый поход: зов с востока*, Москва: Альпина-нон-фикшн (АНФ), 352 с.

References

- A History of Crusades*, 1955. Gen.ed. Kenneth Setton M. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, Vol.1, 648 p. (in English).
- Barber, M., 2012. *The crusader states*, New Haven and London: Yale University Press, 503 p. (in English).
- Barbezat, M. D., 2018. *Burning bodies. Communities, eschatology, and the punishment of heresy in the Middle Ages*, Ithaca and London: Cornell University Press, 271 p. (in English).
- Bradbury, J., 2014. *The routledge companion to Medieval warfare*, London: Routledge, 413 p. (in English).
- Chazan, R., 2000. *God, humanity, and history. The Hebrew First Crusade narratives*, Berkley, Los Angeles, London: University of California Press, 270 p. (in English).
- Chazan, R., 1996. *In the year 1096. The First crusade and the Jews*, Philadelphia: The Jewish Publication Society, 186 p. (in English).
- Chevedden, P. E., (April 2008) *The Islamic View and The Christian View of the Crusades: A new Synthesis*, History 93, no. 310, 181–200 pp. (in English).
- Cobb, P. M., 2014. *The Race for Paradise: An Islamic History of the Crusades*, Oxford: Oxford University Press, 368 p. (in English).
- Costa, S., 2017. *Natural disaster and the Crusades: framing earthquakes in historical narratives, 1095 – 1170*, Waterloo: Ontario, 174 p. (in English).
- Fossier, R., 2010. *The Axe and the Oath: ordinary life in the Middle Ages*, Princeton: Princeton University Press, 384 p. (in English).
- France, J., 1999. *Western warfare in the age of the Crusades, 1000 – 1300*, London: UCL Press, 327 p. (in English).
- Frankopan, P., 2020. *Perviy krestoviy pohod: zov s vostoka* [The First crusade: call from the east], Moskva: Alpina-nonfikshn (ANF), 352 s. (in Russian).
- Goff, Zh. L., 2007. *Serednovichna uyava* [Medieval imagination], Lviv: Litopis, 350 s. (in Ukrainian).
- Harari, Y., 2007. *Special operations in the age of chivalry, 1100 – 1550*, Woodbridge: The Boydell Press, 224 p. (in English).
- Jensen, K., 2017. *Crying Crusaders. 98 – 108 pp. Tears, sighs and laughter. Expressions of emotions in the Middle Ages*, Stockholm: KVHAA Konferenser, 330 p. (in English).
- Jotischky, A., 2017. *Crusading and the Crusader states*, London and New York: Routledge, 307 p. (in English).
- Istoriya krestoviyh pohodov* [A History of the Crusades]. Pod. red. Dzh. Rayli-Smita, Moskva, Kron-Press, 1998. 495 s. (in Russian).
- Kin, M., 2000. *Rytsarstvo* [Chivalry], Per. s. angl. I. A. Togoeyov, Moskva: Nauchnyimir, 520 s. (in Russian).

- Kontamin, F., 2001. *Voyzna v sredniekovie* [War in the middle ages], SPb: Yuventa, 416 s. (in Russian).
- Kostic, C., 2008. *The social structure of the First crusade*, Leiden/Boston: Brill, 324 p. (in English).
- Kostic, C., 2009. *The Siege of Jerusalem. Crusade and conquest in 1099*, London\New York: Continuum, 211 p. (in English).
- MacEvitt, Ch., 2008. *The Crusades and the Christian world of the East. Rough tolerance*, Philadelphia: PENN, 272 p. (in English).
- Madden, T., 2014. *The concise history of the Crusades*. 3rd Edition. Lonham: Rowman and Littlefield, 244 p. (in English).
- Medieval warfare. A history.*, 1999. Ed. by Maurice Keen. Oxford: Oxford University Press, 340 p. (in English).
- Nicolle, D., 2001. *Essential histories. The Crusades*, London: Osprey, 96 p. (in English).
- Phillips, J., 2002. *The Crusades, 1095 – 1197*, London: Pearson Education, 226 p. (in English).
- Rayt, Dzh.K., 1988. *Geograficheskie predstavleniya v epohu krestoviykh pohodov* [Geographical knowledge in the age of the Crusades], Moskva: Nauka, 478 s. (in Russian).
- Riley-Smith, J., 2008. *The Crusades, Christianity and Islam*, New York: Columbia University Press, 126 s. (in English).
- Riley-Smith, J., 2003. *The First Crusade and the idea of crusading*, London\New York: Continuum, 227 p. (in English).
- Riley-Smith, J., 2009. *What were the Crusades?* 4th Ed., San Francisco: Palgrave Macmillan, 117 p. (in English).
- Rubenstein, J., 2019. *Nebuchadnezzar's dream: the Crusades, apocalyptic prophecy, and the end of history*, New York: Oxford University Press, 280 p. (in English).
- Runciman, S., 1951. *A history of the crusades*. Cambridge: Cambridge University Press, Vol.1 (of 3), 388 p. (in English).
- Saladin and the Saracens. Men-at-arms series*, 1986. Text by David N., McBride A., Windrew M., 2001. *The Crusades*, London: Osprey Military, 49 p. (in English).
- Schmitt, J.-C., 2017. *Demons and the emotions*. 44 – 63 pp. Tears, sighs and laughter. Expressions of emotions in the Middle Ages, Stockholm: KVHAA Konferenser, 330 p. (in English).
- The Crusader world*. Ed. by Adrian Boas, 2016. London and New York: Routledge, 726 p. (in English).
- The Deeds of the Franks and other Jerusalem-bound pilgrims*, 2011. Plymouth: Rowman and Littlefield Publishers, 154 p. (in English).
- Throop, S., 2018. *The Crusades. An Epitome*, Leeds: Kismet Press, 196 p. (in English).
- Tibble, S., 2018. *The Crusader Armies 1099 – 1187*. New Haven and London: Yale University Press, 402 p. (in English).
- Tyerman, Ch., 2004. *Fighting for Christendom. Holy War and the Crusades*. Oxford: Oxford University Press, 247 p. (in English).
- Tyerman, Ch., 2006. *God's war: a new history of the Crusades*, New York: Penguin Books, 1023 p. (in English).
- Tyerman, Ch., 2015. *How to plan a Crusade. Reason and religious war in the High Middle Ages*, London: Penguin Random House, 373 p. (in English).

Andrii Kepsha

PhD candidate of the Department of Archaeology, Ethnology and Cultural Studies,
SHEE «Uzhhorod National University», Uzhhorod

NATURE, GOD AND THE CRUSADERS – REAL, SYMBOLIC AND PSYCHOLOGICAL WEAPONS DURING THE FIRST CRUSADE BASED (ON THE ANONYMOUS SOURCE “DEEDS OF THE FRANCS”)

The issue of the history of the Crusades has been researched for many years. During the twentieth century the foundation of further research was laid by K. Setton and S. Runciman. Undoubtedly, subsequent generations expanded the range of studies of the Crusades. J. Riley-Smith, C. Hillenbrand, Ch. Tyerman, J. Phillips, D. Nicolle, M. Barber and many other scholars have detailed some aspects of the Crusades. It should be noted that from the end of the XX - beginning of the XXI century. more and more attention began to be paid to the role of women in the history of the Crusades, the lower social classes, the vision of the movement from the point of view of Muslims, the role of natural, including climatic, factors, and so on. It is generally accepted in scientific world that the First Crusade was the most successful, and created the preconditions of the Franks presence in Outremer. But it should be noted that researches over the past few decades have shed light on one of the most important reasons for the success of the First Crusade – the political situation in the region among the Muslims. Many works of researchers are devoted to the events of 1095 – 1099, which continue to reveal new aspects of the course of those distant events. The Gesta is one of the most important sources available to us, covering the events of the First Crusade. Despite the fact that the issue of authorship remains controversial, the reliability of the source is high. The probable participant (or the author who recorded the events from an eyewitness) describes in detail not only the course of military and political events, but also records natural signs, miraculous visions, the appearance of saints and Jesus himself in the spirit of his time. Saints take an active part in the course of hostilities, help the Crusaders find relics, inspire them to perform feats. Nature, dreams, visions, relics appear as participants of the campaign, who influenced and could change the course of those events. What exactly does the author consider appropriate to record, what significance does he attach to these phenomena, how does he interpret them? The Gesta invites us to look at natural and symbolic phenomena from a different perspective and gives us an opportunity to understand the people from those far ages much better.

Keywords: *the Crusade, francs, symbolism, Gesta.*